

Nenad Ž. Petrović, *Ideologija varvarstva:
fašističke i nacionalsocijalističke ideje
kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*
Beograd: Zadruga Res Publica – MostArt, 2015, 147 str.

Iako zagovornici fašističko-nacionalsocijalističkih ideologija nikada nisu bili nosioci državne vlasti u Kraljevini Jugoslaviji niti su svojom političkom i brojčanom snagom bitnije uticali na prilike u društvu, javnim su djelovanjem trasirali put novim rasnoanti-semitskim i staleško-korporativnim idejama o uređenju države postavši time idejni vjesnici nadolazeće apokalipse. Sve ono što je prethodilo krvoločnim dešavanjima tokom Drugog svjetskog rata – predratna društvena previranja, slom jugoslavenske države i uspostava okupacionog sistema u Srbiji (1941–1944) – historiografija je posmatrala u svojoj događajnosti, dok je idejna pozadina tih kataklizmičnih zbivanja ostala nedovoljno istražena. Uočivši prazninu, tj. izostanak analize o prisustvu ideologija fašizma i nacionalsocijalizma i formi njihove manifestacije među srbijanskim intelektualcima međuratnog perioda, dr. Nenad Ž. Petrović, saradnik *Instituta za strategijska istraživanja u Beogradu*, odlučio je potražiti sjeme njihova začetka u domaćoj sredini. Oslanjajući se na

ranije istraživačke rezultate drugih autora koji su fragmentarno doticali ovu temu, uglavnom se baveći aktivnostima “Jugoslovenskog narodnog pokreta Zbor” i “Organizacije jugoslovenskih nacionalista” (ORJUNA), Petrović se upustio u sveobuhvatnije detektovanje baštinika autoritarnih ideologija i definisanje njihovih idejnih zamisli, odnosno lokalnih idejnih specifičnosti. Ishod analize, popraćen njegovim ličnim stavom, autor je predočio u knjizi kroz čiji je naslov izrazio svoj jasan odnos prema spomenutim ideološkim koncepcijama, *Ideologija varvarstva: fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*. Koristeći onovremenu štampu (časopise i novine), brošure, referate kao primarne izvore, Petrović na stotinjak stranica osnovnog teksta konstruiše idejno poimanje beogradskih desničarskih intelektualaca, uočava idejnu diferencijaciju među njima te analizira preuzete fašističko-nacionalsocijalističke i autohtone ideološke elemente.

Petrovićeva analiza idejnih koncepcija srbijanskog desničarskog in-

telektualnog kruga započinje uvodnim izlaganjem *Fenomeni fašizma i nacionalsocijalizma* (str. 11–14), kojim nas autor ukratko upoznae s fašističkom i nacionalsocijalističkom ideologijom, njihovim idejnim kolijevkama te međusobnim razlikama.

Oprezno tragajući za primjesama takvih ideologija unutar domaćih intelektualnih krugova, autor definiše idejne pretpostavke koje čine srž fašizma i nacionalsocijalizma, nastojeći time izbjeći zamku da svako oštrije ispoljavanje nacionalizma detektuje nacionalsocijalističko-fašističkim. Kao kriterij za takvo etiketiranje određeni su slični pogledi na društvo, državu i naciju (rasu): rasizam, antisemitizam, protudemokratija, korporativizam i staleško organizovanje društva, te kulture sela i seljaštva. Kroz prizmu odnosa beogradskih desničarskih intelektualaca prema spomenutim ideološkim elementima Nenad Ž. Petrović u narednih šest glavnih poglavlja knjige rekonstruiše njihove idejne zamisli otkrivajući istovremeno stepen zagriženosti za fašističke i nacionalsocijalističke ideologije.

U prvom poglavlju knjige *Idejne celine fašizma i nacionalsocijalizma kod beogradskih intelektualaca* (str. 15–19) on detektuje najranije vjesnike fašisoidnih ideja, koji su se u programima domaćih organizacija i intelektualaca pojavili prije ovdje vremenski tretiranog perioda. Baš kao što su neki elementi fašizma i nacionalsocijalizma postojali i prije oficijelnog nastanka ovih ideologija, tako i Petrović neke

od njih prepoznaje u javnom prostoru Srbije s početka XX stoljeća. Prve zagovornike rasizma identifikuje u tajnoj organizaciji “Crna ruka”, da bi ga u beogradskim intelektualnim krugovima očiglednije detektovao “tek” u drugoj polovini 30-ih godina s prodorom nacističkih ideja na Balkan. Pod idejnim uticajima Italije i Njemačke, domaći intelektualci razmatraju prošlost, društvo, kulturu kroz rasno-biološku prizmu i tako presađuju fašističke i nacionalsocijalističke ideje u domaću, dominantno ruralnu sredinu.

Pogledi antropologa Branimira Maleša i ljekara Svetislava Stefanovića o ulozi rase u historijskom razvoju ljudske vrste prikazani su kroz drugo poglavlje – *Rasno-biološki pogledi i teorije o istoriji, društvu, čoveku, kulturi i civilizaciji* (str. 21–37). Ugledajući se na fašističko-nacionalsocijalistički uzor, Maleš pretpostavlja rasnu borbu na unutrašnjem planu, vidjevši u državnoj akciji odstranjivanja bolesnih metoda za eliminaciju loših pojedinaca te vanjsku borbu za prevlast među rasama, razumijevajući historiju ljudske vrste kroz prizmu borbe “aktivne i progresivne” i “pasivne i stacionarne” rase. Sličnog mišljenja je i Stefanović, za kojeg je rasa primarni faktor pri stvaranju kultura, država i nacija, držeći da su samo nacije određenog rasnog tipa bile sposobne da razvijaju kulture kroz historiju, dok su druge bile predodređene da budu njihovi razarači. Obojica su priznali primat dinarskoj rasi, dok je, u kontekstu spomenute destruktivnosti, Dimitrije Ljotić Jevreje

označio kao “rušilački tip u ljudskoj istoriji” postavši tako glavni zagovornik antisemitizma u Jugoslaviji.

Antisemitizam u istoimenom poglavlju (str. 39–58) nije posmatran kao rasna već više kao religijska i ekonomsko-politička komponenta i opasnost za hrišćanski svijet. U tom kontekstu, a po ugledu na nacionalsocijalističku antisemitsku propagandu, Jevreji su optuženi da su marksizam i slobodno zidarstvo koristili za ostvarivanje svog glavnog cilja – jevrejsko gospodarenje svijetom. Istakavši se kao najizrazitiji antisemita u jugoslovenskom društvu, Ljotić je sumnjičen za bliskost fašističko-nacionalsocijalističkim pokretima i idejama. Odbijao je sličnosti svog “Jugoslovenskog narodnog pokreta Zbor” sa spomenutim autoritarnim pokretima tvrdeći da je ključna razlika u predmetu obožavanja i odnosu prema staležu. Za razliku od nacionalsocijalizma koji poštuje narod/rasu, a fašizam državu, podvrgavajući staleže državi i partiji, Ljotićev “Zbor” zagovara slobodne staleže i poziva na povratak tradiciji, vjeri i Bogu. Analogno tome, na pijedestal su postavljeni selo, seljaštvo i seljak kao izvor narodne snage, žarište narodne kulture, primjer “rasne čistoće”. Glorifikovanje sela i kritika grada, kao znak odbacivanja savremene zapadnjačke civilizacije, tretirani su u četvrtom poglavlju knjige: *Kritike grada, odbacivanje Evrope – idealizacija sela i seljaštva* (str. 59–76). U kolera-ciji selo – grad, grad je prikazan kao rušilac narodnih vrijednosti, a selo kao njihov baštinik. Iz perspektive srpskih

desničarskih intelektualaca (teologa), grad je bio sabirni centar bolesti, alkoholizma, prostitucije, kockanja i svakog drugog oblika devijantnog ponašanja. Kritika dehumanizovanog grada povezivana je s kapitalizmom, i to stranim kapitalom, pripisujući mu time “zasluge” pri nastanku gradske kulture u nenarodnom duhu. Kao alternativa evropskoj dekadentnosti i “zapadnom čoveku” ogrezlom u nemoralu, materijalizmu, bezbožništvu i sekularizmu, beogradski intelektualni krug ponudio je sa desničarsko-idealističkih pozicija teoretski stvoren srpski profašistički model “novog čovjeka”: “bargarogenije” (Micić), “Svečovek” ili “svetosavski čovek” (Velimirović), “čovek beogradske životne orijentacije” ili “istočni čovek” (Janković). Na kritici zapadnih civilizacijskih vrijednosti gradio se teoretski temelj novog društvenog i državnog uređenja koje bi najbolje odgovaralo srpskoj varijanti “spasitelja svijeta”.

U poglavlju *Odbacivanje demokratije – staleško i korporativno uređenje države i društva* (str. 77–94) autor razmatra kako srpska krajnja desnica odbacuje liberalnu demokratiju i parlamentarizam, te se zalaže za korporativizam (ili “organska staleška država” ili korporativno-staleška država”) kao sistem uređenja države koji preko mreže korporacija kontroliše kapital i rad te kamouflira klasni karakter društva. Glorifikujući prošlost, čemu su bili skloni i ostali nacionalisti, Ljotić negira da su u srpskom društvu postojale klasne razlike, stoga poziva na

povratak srednjovjekovnim uzorima, tj. društvu zasnovanom na staležima i staleškoj skupštini i predstavništvu. Staleži su u viđenju srpskih fašističkih simpatizera bili antipod klasama.

Potpuniju viziju preobražaja jugoslavenskog društva beogradski desničarski intelektualci dali su razmatranjem savremenog oblika nacionalizma, drugačijeg od nacionalizma romantičarske epohe. U posljednjem poglavlju *'Novi nacionalizam'* i *'totalna organska država'* (str. 95–104) prikazuju se nove idejne koncepcije nacionalizma koji prihvata totalitarizam, korporativizam i koji, navodno, miri društvene i klasne razlike i suprotnosti, a sve u ime nacije kao organske cjeline.

Analizirajući odnos beogradskih desničarskih intelektualaca prema autoritarnim ideologijama kao i razrađenoost njihovih idejnih misli, dr. Nenad Ž. Petrović u *Zaključku* (str. 105–108) tvrdi da su jedino Stefanović, Gregorić i Ljotić imali uobličene misaone sklopove, dok su ostali nacionalistički fanovi fašizam i nacionalsocijalizam doživljavali kao ideološki trend vremena (Crnjanski). Bez obzira na nivo njihove ideološke zagriženosti i stepen razvijenosti vlastitih fašisoidnih zamisli, Petrović detektuje domaće idejne specifičnosti u odnosu na italijansku i njemačku autoritarnu verziju. Forsiranjem religijskog elementa i postavljanjem seljaštva na društveni pijedestal stvaran je domaći oblik fašizma. Stoga, autor razbija dosadašnje raširene konstrukcije da je fašizam u Srbiji uvozni produkt koji je bio minornog značaja i

snage u odnosu na njegovu inačicu u srednjoevropskom susjedstvu, te insistira na tome da bi se njegova pogubnost u punoj snazi i opsegu dokazala tokom ratnih dešavanja (1941–1944) da su okupatorske vlasti u Srbiji dopustile da se razmaše.

To višedecenijsko aktuelno pitanje o fašizmu u Srbiji kao fenomenu bez dubljeg korijenja i domaće autentičnosti Petrović je obradio u svom magistarskom radu odbranjenom na Filozofskom fakultetu u Beogradu davne 1993. godine, da bi, s podjednakom aktuelnošću teme, rad objavio dvadesetak godina kasnije (2015) u izdanju Zadruga Res Publica, koja njeguje kritički odnos prema ideologijama. S obzirom na periodično teoretsko i praktično razbuktavanje fašističkih zamisli, autor nagovještava istraživanje publicističkog i političkog djelovanja njegovih zagovornika tokom perioda okupacije Srbije (1941–1944) za vrijeme Drugog svjetskog rata, te prilikom jačanja srpskog nacionalizma od 1987. godine, koji budi druge nacionalizme i ruši jugoslavensku državu. U tom kontekstu ova knjiga je zamišljena kao prvi dio sveobuhvatnijeg istraživačkog projekta koji detektuje i kritički promišlja o domaćim varijantama fašizma. Knjiga sadrži i *Dodatak* (str. 109–112) koji nudi alfabetni popis i kratki opis časopisa i novina koji su svojim sadržajem bili čisto desničarski ili su objavljivali radove koji su se ticali nacije i rase, te *Napomene uz tekst* (str. 113–139), *Spi-sak izvora i literature* (141–146) i autorovu biografiju (*O autoru*, str. 147).

Nenad Ž. Petrović u svom istraživačkom radu nije imao velikih ambicija osim da napravi početni korak, odnosno publikaciju koja će motivisati i druge da dublje istražuju pojave i oblikovanje fašističkih i nacionalsocijalističkih ideja na prostoru Srbije. U tome je i uspio jer knjiga *Ideologija varvarstva: fašističke i nacionalsocijalističke ideje kod intelektualaca u Beogradu (1929–1941)*, uz neskriven negativan odnos prema tretiranim ideologijama te detektovanjem izvora za njihovo teoretsko razmatranje i kritički pristup, predstavlja vrijednu analizu koja trasira put budućim istraživačkim pokušajima. Dok je, s jedne strane, snažno forsirao

analizu korištenih historijskih vrela, druge strane, autor, nažalost izostavlja postaviti domaće varijante autoritarnih ideja u širi historijski kontekst, što bi čitaocu, naročito neprofesionalnom konzumentu historijskog štiva, omogućilo sveobuhvatnije razumijevanje njihove snage i značaja u savremenom dobu. Bez obzira na nedostatke za koje se nadamo da će biti nadomješteni u nastavku projekta, Petrović svojom knjigom daje tematsku novinu izučavanju prošlosti međuratne Jugoslavije i kritičkim osvrtom na domaće varijante fašisoidnih ideja tjera čitaoca na konstantno razmišljanje o prisutnosti fašističkih idejnih oblika u savremenom trenutku.

Sanja Gladanac

Danijel Vojak, Bibijana Papo, Alen Tahiri, *Stradanje Roma u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj 1941.–1945.*

Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar,
Romsko nacionalno vijeće, 2015, 414 str.

Sistemska ubijanje Roma koje je vršio nacistički režim i njegove satelitske države više decenija izgubljeno je u evropskoj kulturi sjećanja i zadobilo je simboličan epitet – *zaboravljeni Holokaust*. Korijeni njegovog zanemarivanja pušteni su neposredno poslije Drugog svjetskog rata kada, u okviru Nirnberškog suđenja nacističkim dužnosnicima, masovno stradanje Roma

nije prepoznato kao genocid. Sudsko ignorisanje njihovog pogroma imalo je za posljedicu da Romi, bez obzira na pretrpljene strahote i obim fizičkog uništenja, ne dobiju ratnu reparaciju, što je bila još jedna u nizu epizoda diskriminacije romskog naroda proizašle iz njihove socijalne nejednakosti i marginalizovanosti. Društvena nevidljivost Roma reflektovala se i na područje hi-